

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

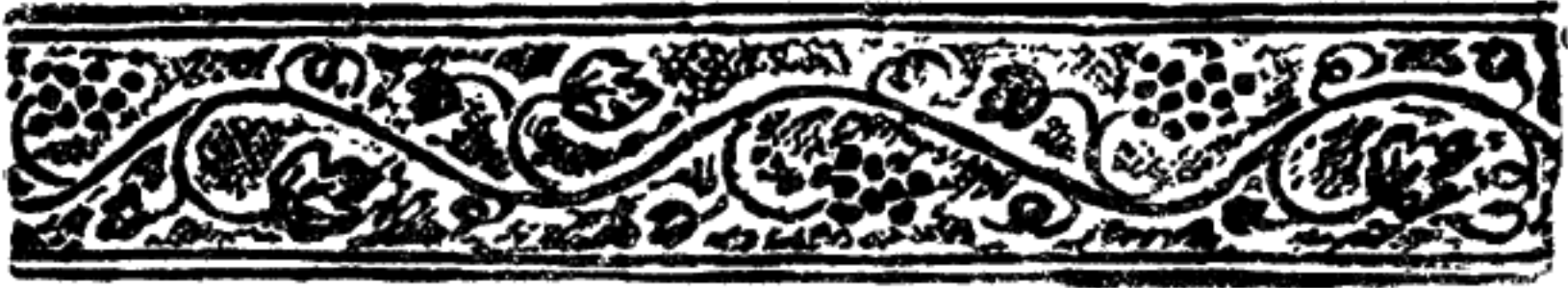
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ

1945

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ."
38 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

SPINOZA Ο ΣΟΦΟΣ *

Όταν από τον Descartes περνούμε στο Spinoza, αισθανόμαστε άμεσα τη διαφορά του νέου ψυχικού κλίματος. Βέβαια κ' έδω συναντούμε τὸ ἴδιο πάθος γιὰ τὴν ἀλήθεια, τὴ βέβαιη καὶ ἀναμφισβήτητη, τὴν ἴδια κλίση, ἔντονη κ' ἐπίμονη, πρὸς τὸν μαθηματικὰ πειθαρχημένο, τὸν ἀφηρημένο λογισμό, κ' ἐκείνη τὴν πίστη πρὸς τὸν ἐλεύθερο καὶ αὐτόνομο στοχασμό, τὴ συνυφασμένη μὲ τὴν προσήλωση στὸ «θεωρητικό βίον», πού κάνει ὥστε στὴ φαντασία μας νὰ συμπλησιάζουν ὁ ἀριστοκράτης ἐρημίτης τῆς μονῆς τοῦ Egmont καὶ ὁ φτωχὸς ἔβραϊὸς τῆς Χάγης, ὁ ἀποσυνάγωγος κι' ἄρρωστος ἀσκητὴς πού ζεῖ τρίβοντας καὶ λειαινώντας φακοὺς γιὰ διόπτρες. Όταν ὁμοῦς ἀναπνεύσουμε βαθύτερα τὸν ἀέρα πού ὑπάρχει στὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ καθενός, θὰ αισθανθοῦμε τίς μεγάλες διαφορὲς πού χωρίζουν σὰν ἰδιοσυγκρασίες καὶ σὰ μορφὲς ζωῆς τοὺς δύο μεγάλους μεταφυσικούς, τὸ Γάλλο σοφὸ ἀπὸ τὸν Ὁλλανδὸ ἀπόστολο καὶ μάρτυρα Ὁ Descartes, ὅπως μᾶς ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος, ἀγωνίζεται νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν Ἐπιστὴμὴν σὲ βάσεις ἀκλόνητες: «Εἶναι ἀπὸ καιρὸ πού παρατήρησα, ὅτι ἀπὸ τὰ μικρὰ μου χρόνια δέχθηκα πλῆθος ψεύτικες γνώμες γιὰ ἀληθινὲς καὶ ὅτι κάθε τί πού ἀπὸ τότε στήριξα ἀπάνω σὲ ἀρχὲς τόσο λίγο ἀσφαλεῖς, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἴναι παρὰ ἀμφίβολο καὶ ἀβέβαιο. Καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔκρινα ὅτι ἔπρεπε μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ μου νὰ καταπιαστώ σοβαρὰ μὲ τὸ ν' ἀπαλλαγῶ ἀπὸ ὅλες τίς γνώμες, πού ὡς τότε εἶχα δεχθεῖ καὶ πιστέψῃ, καὶ νὰ ξαναρχίσω ὅλα ἀπὸ τὰ θεμέλια ἂν ἤθελα νὰ χτίσω κάτι στερεὸ καὶ σταθερὸ στὶς ἐπιστῆμες»¹. Ὁ Spinoza ὁμοῦς, ὅπως πάλι μᾶς ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος, ἄλλο πρόγραμμα ἔβαλε στὴ ζωὴ του· αὐτὸς ἀναζητεῖ τὰ στερεὰ θεμέλια ὄχι τῆς ἐπιστῆμης, ἀλλὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς — μοχθεῖ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὴ φύση τοῦ ἀληθινοῦ ἀγαθοῦ, ἐκείνου πού πέρα ἀπὸ τίς ἐφήμερες καὶ μάταιες χαρὲς τῆς ζωῆς εἶναι σὲ θέσῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ στὸν

ἄνθρωπο τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονία. Θέμα τῆς φιλοσοφίας του εἶναι «ὁ Θεός, ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ εὐτυχία του» («De Deo, de homine, eiusque felicitate»²) καὶ τὸ περίφημο δοκίμιό του γιὰ τὴν ἀνακαίνιση καὶ βελτίωση τοῦ νοῦ τὸ ἀρχίζει μὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴν πάσα πολὺ συγκινητικὴ ἐξομολόγηση: «Ἐπειδὴ ἡ πείρα μὲ εἶχε διδάξει, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα πού συμβαίνουν στὴν κοινὴ ζωὴ εἶναι μάταια καὶ ἀσήμαντα... ἐπῆρα τὴν ἀπόφαση ν' ἀναζητήσω ἂν ὑπάρχει κάποιον πράγμα πού νὰ ἴναι ἀληθινὸ ἀγαθὸ... ἀγαθὸ πού ἡ ἀπόκτησή του σὰν καρπὸ θὰ μοῦ ἔφερνε τὴ διαρκῆ, γιὰ τὴν αἰωνιότητα, ἀπόλαυση τῆς ὑπέρτατης εὐτυχίας Ἀνάμεσα στ' ἀγαθὰ, πού οἱ ἄνθρωποι τὰ θεωροῦν πολύτιμα, πρέπει νὰ βάλουμε τὰ πλούτη, τὴ δόξα, τὴν ἡδονή· ἀλλὰ τὸ θέλημα πού ἀσκοῦν αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ ἀπολαυεῖς, εἶναι ἀπειρ' ἀνώτερο ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ἀγαθὰ πού προσφέρουν· καὶ οἱ χαρὲς πού δίνουν, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν τίς ἀκολουθεῖ ἡ θλίψη καὶ ἡ μεταμέλεια, εἶναι ἐφήμερες χαρὲς πού κρέμονται ἀπὸ περιστάσεις ἐξωτερικὲς Ὡστε αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἐξασφαλισμένο, τίποτα τὸ σταθερὸ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τάχα μωρὸς ἐκεῖνος πού θὰ τ' ἀπαρνηθεῖ γιὰ μιὰ φιλοσοφικὴ θεώρηση ἴσως ἀκαρπῆ; Ἀμα σκεφθοῦμε καλά, βλέπουμε ὅτι αὐτὸ εἶναι σὰ ν' ἀφήνει κανεὶς ἕνα βέβαιο κακὸ γιὰ χάρη ἑνὸς βέβαιου ἀγαθοῦ. Τὸν ἑαυτὸ μου πραγματικὰ τὸν ἔβλεπα μέσα σὲ κάποιον κίνδυνο, ἤμουν ἀναγκασμένος ν' ἀναζητήσω μὲ ὅλες μου τίς δυνάμεις ἕνα φάρμακο, ἔστω καὶ ἀβέβαιο· ἔτσι καὶ ὁ ἄρρωστος πού ὑποφέρει ἀπὸ θανάσιμη ἀρρώστια καὶ προβλέπει ἕνα βέβαιο θάνατο ἂν δὲν μεταχειριστεῖ ἕνα φάρμακο, ἀναγκάζεται νὰ συγκεντρώσῃ ὅλες τίς δυνάμεις του γιὰ νὰ τὸ ἀναζητήσῃ, ὅσο ἀβέβαιο κι' ἂν εἶναι, ἀφοῦ σ' αὐτὸ τὸ φάρμακο στηρίζονται ὅλες του οἱ ἐλπίδες. Ἀλλὰ καὶ μόνη ἡ διάθεση ν' ἀναζητήσουμε, νὰ κυνηγήσουμε τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ, μᾶς κά-

* Ἀπόσπασμα ἀπὸ μελέτη, μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ νεοευρωπαϊκὸς ἠθικὸς ὀρθολογισμὸς — Descartes, Spinoza καὶ Leibniz».

1. Ἡ ἀρχὴ τῆς 1ης Méditation.

2. Αὐτὸ τὸν τίτλο ἔχει τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τῆς «Ἠθικῆς», ἢ «Korte Verhandeling» (γραπτὲς σημειώσεις καὶ προφορικὲς ἀνακοινώσεις πού καταγράφηκαν ἀπὸ φίλους του) πού ἀνακαλύφθηκε τελευταῖα καὶ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1862 (van Vloten).

νει να δοκιμάζουμε εάν προκαταβολικά τη σωτήρια αποτελεσματικότητά της. Έβλεπα ότι τότε πού σιρεφότανε προς τους στοχασμούς τούτους τὸ πνεῦμα μου, ἀποστρεφε τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὰ πάθη καὶ μελετοῦσε σοβαρὰ ἕνα νέο κανόνα: αὐτὸ ἦταν γιὰ μένα μεγάλη παρηγοριά»¹. Τοῦτο εἶναι πού ἀναζητεῖ ὁ Spinoza: ὄχι μιὰ μέθοδο «pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences» (Descartes), ἀλλὰ ἕνα κανόνα ζωῆς, πού μέσα στή θανάσιμη ἀγωνία του τὸν βλέπει σὰ μόνη διέξοδο, σὰ φάρμακο πού καὶ μονάχα ἡ ἀναζήτησή του δίνει ἐλπίδες καὶ παρηγοριά. Γιὰ τοῦτο καὶ στήν ἐρευνά του δὲν ἀπλώνεται σὲ ὄλα ὅσα «κὰτ' ἀνάγκην ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν αἰώνια καὶ ἀπειρη οὐσία τοῦ Θεοῦ», ἀλλὰ περιορίζεται μόνο σὲ «κεῖνα πού μποροῦν, ὅπως λέμε, ἀπὸ τὸ χέρι νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στή γνώση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῆς ὕψιστης μακαριότητος»².

Κοντὰ σ' αὐτὴ τὴ διαφορά τοῦ ψυχικοῦ προσανατολισμοῦ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν κι' ἄλλες ἀκόμη πιὸ βαθύτερες καὶ πιὸ οὐσιαστικές. Στὸν Descartes ξαναζεῖ κάτι ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἐξαιρετικὰ ὀξὺ καὶ νηφάλιο σωκρατικὸ πνεῦμα μὲ τὸ πείσμα καὶ τὴν ἐπιμονή του γιὰ μιὰ μεθοδικὴν ἀναθεώρηση καὶ ἀποσαφήνιση τῶν πρώτων, τῶν ἀφειτηριακῶν ἐννοιῶν, ἀκόμη καὶ κάτι ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν ψυχρὰ θεωρητικὴ καὶ ἀναλυτικὴ διάνοια τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὸν ἀκαταμάχητο λογικὸ της ὀπλισμό. Στὸ Spinoza ὁμῶς πού ἔχει διαπαιδαγωγηθεῖ ἀπὸ τὴν Qabbala καὶ τὴν ἀραβο-ιουδαϊκὴ φιλοσοφία τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸ πιὸ «μυστικὸ» καὶ ἐξαλλο πνεῦμα τῆς Ἀναγέννησης, τὸν Giordano Bruno ξαναζεῖ κάτι ἀπὸ τὴν δραματικὴ φύση τοῦ Πλάτωνος, μὲ τὴ βαθύτατα, τὴ «μεταφυσικὰ» ἐρωτικὴν ὄρμη της, καθὼς καὶ κάτι ἀπὸ τὴν ἐκστατικὴ ψυχὴ τοῦ Πλωτίνου μὲ τὴ διονυσιακὴ, τὴν ἀσιατικὴ νοσταλγία της νὰ ἐπιστρέψει στήν πηγὴ τοῦ Παντός, στὸ Θεό, καὶ νὰ ἐνωθεῖ μαζί του. Στὸ Λόγο (ratio) βέβαια πιστεύει καὶ ὁ Spinoza καὶ στὸ μεγάλο ἔργο του, στήν «Ἠθικὴ», ἔχει δώσει τὴν ἀπρόσωπη καὶ παγερὴ μορφή μιᾶς γεωμετρικῆς συγγραφῆς (more geometrico demonstrata) μὲ ὀρισμούς, ἀξιώματα, θεωρήματα, ἀποδείξεις καὶ πορίσματα. «Clara ratio infallibilis»³ δηλώνει κατηγορηματικὰ καὶ ἔχει τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ ἰδέες του ξετυλίγονται ἢ μιὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ ἀμείλικτη λογικὴν ἀναγκαιότητα, ὅπως οἱ μαθηματικὲς ἀλήθειες — μὲ τὸ quod erat demonstrandum κλείνει ἢ ἀπόδειξη κάθε

θεωρήματος τῆς Ἠθικῆς του. Κ' ἐν τούτοις εἶναι «ὀρθολογικός», ὅσο περίπου καὶ ὁ Πλάτων. Ὅπως γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἔλλογη γνώση εἶναι μόνον ἕνας ἀνώτερος ἀναβαθμὸς, ὅπου πρέπει τὰ ὑψωθεῖ ὁ διαλεκτικὰ διαπαιδαγωγημένος νοῦς, γιὰ νὰ ἐπιχειρήσει ἔπειτα τὸ μέγα ἄλμα: τὴ θέαση τοῦ ὄντος πρόσωπον πρὸς πρόσωπον (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Ἀπ. Παύλου) πού δὲν εἶναι λογικὴ, ἐννοιολογικὴ σύλληψη, ἀλλὰ ἄμεση, καθαρὴ ἐποπτεία, μυστικὸς δραματισμὸς, καὶ μοιάζει μὲ φῶς ἀπροσδόκητο, διαχεόμενο ἔξαφνα μέσα στῆς ψυχῆς τὰ βάθη καὶ τρεφόμενο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του: «ἐξαίφνης, οἶον ἀπὸ πυρός πηδήσαντος ἔξαφθὲν φῶς» (7ῆ ἐπιστ. 341 d) καὶ ὅπως γιὰ τὸν Πλάτωνα τοῦτο τὸ «μέγιστον μάθημα» (Πολιτεία στ. 505a) συντελεῖται μέσα σὲ μιὰν ἀπερίγραπτη ἐκστατικὴ κατάσταση τῆς ψυχῆς πού μόνο «θεῖα μανία» (Φαῖδρ. 224aδ, 245b, 256b) ἢ «Ἐρως» (Συμπόσ. 211c κ. π) μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ καὶ πού περιρρέει τὴν ψυχὴ μὲ μιὰν ἀφατη εὐδαιμονία⁴ — ἔτσι καὶ γιὰ τὸ Spinoza ὑπάρχουν τρία εἶδη γνώσης: τὸ 1ο τὸ κατώτερο, εἶναι ἡ γνώση πού σχηματίζεται μὲ τὴν αἰσθητηριακὴν ἐμπειρία (τὰ αἰσθητήρια παρασταίνουν στή διάνοιά μας τὰ πράγματα κολοβωμένα, συγκεχυμένα καὶ χωρὶς τάξη)· τὸ 2ο, τὸ ἀνώτερο, τὴ λογικὴ λεγόμενὴ γνώση πού τὴν ἀποτελοῦν οἱ κοινὲς ἐννοιες καὶ οἱ τέλειες ἰδέες πού ἔχουμε γιὰ τὶς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων· τὸ 3ο, τὸ ἀνώτατο εἶδος, εἶναι ἡ ἐνόραση (intuitio) — αὐτὴ «ἀπὸ τὴν τέλεια ἰδέα τῆς μορφικῆς οὐσίας μερικῶν κατηγορημάτων (attributa) τοῦ Θεοῦ προβαίνει στήν τέλεια γνώση τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων»⁵. Ἡ ἐνόραση, ὑπέρβαση τοῦ Λόγου, πού φτάνει ἕως τὸ «ἀνυπόθετο» καὶ θέτει τὶς βάσεις ὅπου οἰκοδομεῖ ὁ Λόγος τὶς ἐννοιές του, εἶναι ἐποπτεία πνευματικὴ, ἄμεση θέση τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, δραματισμὸς μυστικὸς. Scientia intuitiva εἶναι (στὰ ἀξιώματα πού ἀποτελοῦν τὰ θεμέλιά της) ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη — καθαρότερη καὶ βεβαιότερη ἀπὸ κάθε ἄλλη, καὶ προπάντων ἡ Γεωμετρία (γιὰ τοῦτο καὶ ἡ προτίμησις τοῦ Spinoza πρὸς τὸ γεωμετρικὸ τρόπο τῆς εὗρεσης καὶ ἀπόδειξης τῆς ἀλήθειας). Ἡ κατανόηση τῶν πραγμάτων μὲ τοῦτο τὸ τρίτο εἶδος τῆς γνώσης, τὴν ἐνόραση, εἶναι κατὰ τὸ Spinoza ἡ ὑπέρτατη τάση καὶ ἡ ὑπέρτατη ἀρετὴ τῆς ψυχῆς⁶. Μὲ τὸ εἶδος τοῦτο γνωρίζουμε τὰ πράγματα μέσα στήν

1. «Ἐνταῦθα τοῦ βίου... εἶπερ πού ἄλλοθι, βιωτὸν ἀνθρώπῳ θεωμένῳ αὐτὸ τὸ καλόν» (Συμπόσ. 211d). «Ὡς ἄρα αὕτη πασῶν τῶν ἐνθουσιασῶν ἀρίστη τε καὶ ἐξ ἀρίστων τῶν τε ἔχοντι καὶ τῶν κοινωνοῦντι αὐτῆς γίνεται» (Φαῖδρ. 249e). «Ἐπ' εὐτυχία τῆς μεγίστης παρὰ θεῶν ἢ τοιαύτη μανία δίδεται» (Φαῖδρ. 245bc).

2. «Ethica» p. II, prop. 40, Schol. II (ἑλλ. μετάφραση σελ. 90).

3. «Ethica» p. V, prop. 25 (ἑλλ. μετ. σελ. 290).

1. «Tractatus de intellectus emendatione», στήν ἐκδ. τῶν ἔργων τοῦ Spinoza ἀπὸ τοὺς van Vloten καὶ Land σὲ τρεῖς τόμους (1895), τόμ. I, σελ. 3 κ.π.

1. «Ethica» p. II, πρόλ. ἑλλ. μετάφρ. σελ. 49).

2. «Ethica» p. I, prop. 25 schol. (ἑλλ. μετάφρ. σελ. 18).

οὐσία καὶ μέσ' ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὄχι λοιπὸν ὑπὸ τῆ μορφή τῆς διάρκειας, δηλαδή σάν παροδικὰ φαινόμενα. ἀλλὰ ὑπὸ τῆ μορφή καὶ τὴν ἀποψη τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeternitatis). Κ' ἐπειδὴ μόνο σάν αἰώνιο τὸ πνεῦμα μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὰ πράγματα στὴν αἰωνιότητά τους, «τὸ τρίτο εἶδος τῆς γνώσης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πνεῦμα σὰ μορφικὴν αἰτία ἐνώσω καὶ καθόσο αὐτὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα εἶναι αἰώνιο»¹. Ὅποιος γνωρίζει μὲ τοῦτο τὸν τρόπο τὰ πράγματα φτάνει στὴν ὑπέριστα ἀνθρώπινη τελειότητα — γαλήνη, χαρὰ καὶ ἀγαλλίαση γεμίζουν τὴν ψυχὴ του². Ἀπὸ τὸ τρίτο εἶδος τῆς γνώσης γεννιέται κατ' ἀνάγκην ἡ νοερὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ (amor Dei intellectualis), δηλ. ἡ ἀγάπη ποὺ ἀντικείμενό της ἔχει τὸ Θεό, ὄχι καθ' ὅσο τὸν παρασταίνουμε στὴ συνείδησή μας σάν παρόντα (τὸ παρόν εἶναι μιὰ μορφή τοῦ χρόνου), ἀλλὰ καθ' ὅσο τὸν νοοῦμε αἰώνιο³. Καὶ ἀφοῦ ἡ ἀγάπη στὴν οὐσία τῆς ἄλλο δὲν εἶναι παρα «χαρὰ ποὺ τὴ συνοδεύει ἡ ἰδέα μιᾶς ἐξωτερικῆς αἰτίας»⁴ καὶ ἡ χαρὰ «πέραςμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ μιὰ μικρότερη σὲ μιὰ μεγαλύτερη τελειότητα»⁵ ἡ νοερὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, σὰ χαρὰ ποὺ ἀντικείμενό της ἔχει τὸ Θεό, δηλ. τὸ ἄπειρο καὶ αἰώνιο ὄν, δὲν εἶναι πιά μετάβαση τῆς ψυχῆς σὲ μιὰν ἀπλῶς μεγαλύτερη τελειότητα, ἀλλὰ κατοχὴ τῆς ἴδιας τῆς τελειότητος, ὄχι λοιπὸν ἀγαλλίαση, ἀλλὰ μακαριότητα⁶.

Μέσα στοὺς στοχασμοὺς τούτους αἰσθανόμαστε τὴν ἐρωτικὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ πλατωνικοῦ Συμποσίου καὶ περισσότερο ἀκόμη τὸ γνῶριμό μας κλίμα τοῦ Πλωτίνου μυστικισμοῦ: ἡ νοερὴ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν κατοχὴ τῆς ὑπέριστα εὐδαιμονίας, εἶναι ἡ *fruitio Dei*. (Ἡ ἔννοια καὶ ὁ ὅρος εἶναι τοῦ Αὐγουστίνου, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτὴν ὁ μεταφραστὴς τῶν «Ἐννεάδων» στοὺς χρόνους τῆς Ἀναγέννησης Marsilio Ficino ἐπλασιώσε τὴ σκέψη τοῦ Πλωτίνου γιὰ τὴν ἔνωση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ Θεό). Στὸ δεύτερο μέρος («de homine κτλ.») τοῦ «Συνοπτικοῦ Δοκιμίου» του (Korte Verhandelng) ὁ Spinoza μιλεῖ καθαρότερα κ' ἐκφραστικότερα γιὰ τὴ *fruitio Dei* Ἐκεῖ λέγει γιὰ τὸν ἄνθρωπο «ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸ Θεό καὶ ἔτσι τὸν ἀπολαβαίνει» (II, 4 § 10), γιὰ τὴν «ἀπόλαυση ἢ ἄμεση ἔνωση μ' ἐκεῖνο ποὺ τὸ ἀναγνωρίζουμε γιὰ καλύτερο καὶ τὸ ἀπολαβαίνουμε» (II, 21 προσθ. 1), γιὰ τὸ δικό του τὸ «μοναδικὸ σκοπὸ νὰ γευτεῖ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Θεό» (II

26 § 8). Ἡ ἔνωση αὐτὴ μὲ τὴ γνώση βέβαια συντελεῖται, ὄχι ὁμῶς μὲ τὴν ἔλλογη, ἀλλὰ μὲ τὴ γνώση τοῦ τρίτου εἶδους, τὴν ἐνορατική: «Ἐπειδὴ τοῦ πνεύματός μας ἡ οὐσία ἔγκειται ἀποκλειστικὰ στὴ γνώση, ποὺ ἀρχὴ καὶ θεμέλιό της . . . εἶναι ὁ Θεός, βλέπουμε ἀπὸ τοῦτο καθαρά πῶς καὶ μὲ ποιὸ τρόπο τὸ πνεῦμα μας κατὰ τὴν οὐσία καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ θεία φύση καὶ διαρκῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Θεό. Τοῦτο τὸ θεώρησα ἀξιωματικόν, γιὰ νὰ δείξω μ' αὐτὸ ποιὰ εἶναι ἡ δύναμη τῆς γνώσης τῶν μερικῶν πραγμάτων, ποὺ τὴν ὀνόμασα ἐνορατική ἢ γνώση τοῦ τρίτου εἶδους, καὶ πόσο αὐτὴ εἶναι ἰσχυρότερη ἀπὸ τὴ γενικὴ γνώση τοῦ δευτέρου εἶδους»¹.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἀντιπαράταξη τοῦ Spinoza πρὸς τύπους κάπως ψυχρὰ ὀρθολογικοὺς σάν τὸ Σωκράτη καὶ τὸν Descartes καὶ «μυστικὰ» ἐνορατικοὺς σάν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνο ἀρχίζει, νομίζω, νὰ διαγράφεται καθαρότερα ἡ ἰδιότυπη πνευματικὴ φυσιογνωμία του. Τὸν λέγουν συνήθως «δογματικὸ» καὶ αὐστηρὰ «ὀρθολογικὸ» καὶ πιστεύουν ἴσως ὅτι ἔτσι χαρακτηρίζουν ἐπαρκῶς τὴν ἠθικὴ του θεωρία. Ἀλλὰ τόσο ἀπλὰ καὶ σχηματικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ μὲ ἀκρίβεια ἓνα ἔργο τόσο πολυσύνθετο, μιὰ συμφωνία τοῦ στοχασμοῦ τόσο πλούσια σὲ θέματα καὶ ρυθμικὰ σχέδια, ὅπως ἡ «Ethica». Γενικὰ ἡ κοσμοαντίληψη καὶ ἡ βιοθεωρία τοῦ Spinoza εὐκόλα δὲν μποροῦν νὰ πλαισιωθοῦν μέσα σὲ μερικοὺς «-ισμοὺς»². Γιὰ τοῦτο πρέπει, ἐκεῖνος ποὺ θὰ θελήσει νὰ ἐννοήσει καὶ νὰ ἐκτιμήσει ὀρθὰ τὴν ἠθικὴ του, νὰ προχωρήσει μεθοδικὰ στὴν ἀνάλυση καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ συλλάβει τίς μεγάλες γραμμὲς τῆς σύνθεσης καὶ τὴ σχέση τῆς κάθε μιᾶς πρὸς τίς ἄλλες καὶ πρὸ τὸ σύνολο.

Αὐτὸς ὁ τρόπος νὰ βλέπει ἀπὸ ἀπόσταση τὰ ἀνθρώπινα χωρὶς ὑμνητικὲς ἐξάρσεις καὶ γόους ὑστερικοὺς, ἀλλ' ἀπόλυτα σοβαρὰ καὶ μὲ βαθειὰ κατανόηση—μὲ τὸ καθαρὸ βλέμμα τοῦ ἀπαθῆ γεωμέτρη ποὺ ξέρει νὰ γενικεύει, χωρὶς νὰ ἐξιδανικεύει, ν' ἀποδεῖχνη καὶ ὄχι νὰ δικαιολογεῖ («θὰ πραγματευθῶ τὴ φύση καὶ τὴ βιαιότητα τῶν παθῶν καθὼς καὶ τὴ δύναμη ποὺ μπόρεῖ νὰ ἔχει ἀπάνω σ' αὐτὰ τὸ πνεῦμα, μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ποὺ πραγματεύθηκα στὰ προηγούμενα τὸ Θεό καὶ τὸ πνεῦμα καὶ θὰ ἐξετάσω τίς ἀνθρώπινες πράξεις καὶ ὁρμὲς σὰ νὰ πρόκειται γιὰ γραμμὲς, ἐπίπεδα ἢ σώματα»³) αὐτὴ ἡ ἔμμονη προσήλωσις τοῦ ἐκστατικοῦ ποὺ ἔχει τὰ μάτια στηλωμένα στὸ ἄπειρο καὶ ὄλα τὰ βλέπει

1. «Ethica» p. V, prop. 31 (ἑλλ. μετ. σελ. 294).

2. «Ethica» p. V, prop. 27 (ἑλλ. μετ. σελ. 291—292).

3. «Ethica» p. V, prop. 32 corol. (ἑλλ. μετ. σελ. 295).

4. «Eth.» p. II, affect. definit. VI (ἑλλ. μετ. σελ. 172).

5. «Eth.» p. II, affect. definit. II. (ἑλλ. μετ. σελ. 171).

6. «Eth.» p. V, prop. 33 schol. (ἑλλ. μετ. σελ. 295).

1. «Ethica» p. V, prop. 36 schol. (ἑλλ. μετ. σελ. 297—298).

2. Βλ. Harald Höffding «Das erste Buch der Ethica», περιοδ. Chronicon Spinozianum, τόμ. II (Χάγη 1922) σελ. 51—52.

3. «Ethica» p. III, praefatio (ἑλλ. μετ. σελ. 110).

κάτω από τὸ πρίσμα τῆς αἰωνιότητος, συντονισμένη ὁμως μὲ τὴ νηφαλιότητα καὶ τὴν δευδέρκεια τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ποτὲ δὲν χάνει τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του κ' ἔτσι οὔτε ἀπο ἀμετρη αἰσιοδοξία παρασύρεται, οὔτε τὴν ἀπαισιοδοξία καταδέχεται καὶ τὴν ἀπογοήτευση («Ἀποδείξαμε στὰ προηγούμενα ὅτι ἡ ἐξουσία μας ἀπάνω στὰ πάθη ἀπόλυτη δὲν εἶναι. Οἱ Στωϊκοὶ βέβαια εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι τὰ πάθη ἐξαρτῶνται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ θέλησή μας καὶ ὅτι μπορούμε ἀπόλυτα νὰ τὰ ἐξουσιάζουμε ἢ ἀντιλογία ὁμως τῆς πείρας, καὶ ὅχι οἱ ἀρχές τους, τοὺς ἀνάγκασε νὰ ὁμολογήσουν ὅτι γιὰ τὸ μετρίασμο καὶ τὴ χαλιναγώγηση τῶν παθῶν ἀπαιτεῖται ἀσκησις μεγάλη καὶ κόπος»¹⁾ αὐτὸς τέλος ὁ ἠρωϊκὸς τόνος, ἡ ψυχικὴ εὐστάθεια καὶ γενναιότητα μαζί μὲ τὴ χαρὰ τὴν ἀδολῆ στὸ ἀντίκρισμα τῆς ζωῆς—ἠρωϊσμός χωρὶς τὴν πικρὴ γεύση τῆς ἐγκαρτέρησης καὶ τοῦ πείσματος, ἀλλὰ μ' ἐκείνη τὴ θελκτικὰ ἀ-

φελῆ, τὴν ἀθλητικὴ διάθεση νὰ αἰσθάνεται τὴν τέλεση τοῦ ἠθικοῦ χρέους ὅχι σὰν ἐξαναγκασμὸ μιᾶς προσταγῆς, ἀλλὰ σὰ φυσικὴν ἐκδήλωση τοῦ ἀνθρώπινου. Εἶναι καὶ τὴν ἀρετὴ δύσκολη ἀλλὰ γιὰ τοῦτο ὑπέροχη («Ἄν τώρα ὁ δρόμος ποὺ καθὼς ἐδειξα ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἐκεῖ, φαίνεται νὰ εἶναι πάρα πολὺ δύσβατος, δυσεύρετος ὡστόσο δὲν εἶναι. Καὶ βέβαια πρέπει νὰ εἶναι δύσκολο ἐκεῖνο ποὺ σπάνια κατορθώνεται. Γιατὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατό, ἂν ἡ σωτηρία ἦταν τόσο πρόχειρη καὶ ἂν μπορούσε χωρὶς μεγάλη προσπάθεια νὰ βρεθεῖ, (πῶς θὰ ἦταν δυνατό) ὅλοι σχεδὸν νὰ τὴν παραμελοῦν; Ὁχι, κάθε ὑπέροχο εἶναι τόσο δύσκολο ὅσο καὶ σπάνιο»¹⁾ — αὐτὰ, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μόνο στὰ κύρια καὶ πιὸ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς σκέψης τοῦ Σπινόζα, εἶναι ποὺ κάνουν ἓνα βιβλίον σὰν τὴν «Ἠθικὴ» του τόσο ὑποβλητικὸ καὶ ἀξιοθαύμαστο.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

1. «Ethica» p. V, praefatio (ἑλλ. μετ. σελ. 270).

1. «Ethica» p. V, prop. 42 schol. (ἑλλ. μετ. σ. 304).

Ω Γ Η!

Ω Γ ἦ, καλή μου μάνα, σχώρεσέ με!
 Ἡ Χίμαιρα κ' ἡ πλάνη μ' εἶχαν πάρει.
 Κ' ἐνῶ ἐσὺ μὲ κράταγες καὶ μ' ἔτρεφες καὶ μ' εἶχες,
 πνοὴ πῶς εἶμουν νόμιζα καὶ πέταγα στ' ἀστέρια,
 καὶ ξέχανα πῶς εἴσουν σὺ ποὺ μούδινες τὰ πάντα.
 Ἄχ! Πόσο ξεγελάστηκα... Νὰ μὲ σχωρέσεις, μάνα!
 Σὰν τὸ παιδί τὸ ἄσωτο ξαναγυρίζω τώρα
 σὲ σὲ καὶ σοῦ ζητῶ νὰ μὲ δεχτεῖς καὶ πάλι.
 Καὶ σὰ θὰ γέρνει πάνω σου ὁ ἑαυτός μου ὄλος
 καὶ τὸ κορμί μου στοργικὰ θὰ σμίγει στὸ κορμί σου
 κ' ἓνα μαζί θὰ γίνονται, τὴ λύτρωσή μου, μάνα,
 τότε θὰ βρῶ καὶ θὰ γνωρίσω τότε
 καὶ τῆς ζωῆς τὸ μυστικὸ καὶ τὸ γιατί τοῦ κόσμου
 ποὺ γύρευα ὡς τώρα ἄλλοῦ, παλεύοντας τοῦ κάκου!

Ν. Ι. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

